

za veya savaşta aldığı bir darbe yüzünden ayağından sakatlanmasına rağmen Bedir Gazvesi'nde bulundu. Ardından Uhud Gazvesi'ne katıldı ve savaştan önce Hz. Peygamber'in yanına giderek şehid olmayı ve güneş batmadan önce aksak ayağıyla yemyeşil cennet bahçesinde dolaşmayı arzula-
dığını söyledi. Bütün gücünü ortaya koyduğu bu savaşta müşriklerden Safvân b. Ümeyye ile giriştiği mücadele sonunda şehid düştü. Resûl-i Ekrem, savaştan hemen sonra yaptığı açıklamada onu ayağında hiçbir aksaklık olmadığı halde yemyeşil cennet bahçelerinde dolaşırken gördüğünü haber verdi. Nu'mân'dan Câbir b. Abdullah el-Ensârî ve mürsel olarak da Ebû Sâlih es-Semmân rivayette bulunmuştur. Bir kısım kaynaklarda Nu'mân b. Kavkal ile yine Kavkaloğulları'ndan olan Nu'mân b. Mâlik b. Sa'lebe el-Hazrecî birbirine karıştırılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

el-Müsne'd, III, 316, 348; Buhârî, "Cihâd", 28, "Megâzî", 38; Müslim, "İmân", 16, 17; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 140; Vâkıdî, *el-Megâzî*, I, 167; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 548; Belâzürî, *Ensâb*, I, 331; İbn Düreyd, *el-İştikâk*, s. 456; İbn Kâni', *Mu'cemü's-şâhâbe* (nşr. Ebû Abdurrahman Salâh b. Sâlim el-Musarrâfî), Medine 1418/1997, III, 145-146; İbn Hibbân, *Târîhu's-şâhâbe* (nşr. Bûrân ed-Dannâvî), Beyrut 1408/1988, s. 248; İbn Abdülber, *el-İstî'âb* (Bicâvî), IV, 1503-1504; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe* (Bennâ), V, 328-329; İbn Hacer, *el-İşâbe* (Bicâvî), VI, 450-452.

MEHMET EFENDIOĞLU

NU'MÂN b. MUHAMMED

(نعمان بن محمد)

Ebû Hanîfe Nu'mân b. Muhammed
b. Mansûr el-Kâdî et-Temîmî el-Kayrevânî
(ö. 363/974)

İsmâîlî doktrininin kurucularından, Fâtîmî başkadısı ve başdâisi.

III. (IX.) yüzyılın sonlarına doğru Kayrevan'da doğdu. Babası Mâlikîler'in önde gelen fakihlerindendi. Hayatının ilk dönemleri hakkında bilgi bulunmayan Nu'mân'ın da Mâlikî fikhını öğrendiği, Tunus'ta Fâtîmî Devleti'nin kuruluşundan sonra İsmâîlî mezhebine geçtiği rivayet edilir. İsmâîlîlik'ten önceki mezhebinin Hanefîlik yahut İmâniyye olduğu konusunda da görüşler bulunmakta, hatta mezhep değiştirenin babası olduğu, kendisinin İsmâîlîliği benimseyerek yetiştiği ileri sürülmektedir (Poonawala, *BSOAS*, XXXVII [1974], s. 572-579). Tarihçiler onu Hanefî mezhebinin imamından ayırt etmek için Kadî Nu'mân veya Ebû Hanîfe eş-Şîi diye anmaktadır.

312 (924-25) yılında başşehir Mehdîye'de ilk Fâtîmî Halifesi Mehdî-Billâh'ın hizmetine giren Nu'mân, saray kütüphaneciliği ve halifelere şehirdeki günlük olayları rapor etme (sâhibü'l-haber) gibi görevler yaptı, ardından Mansûr-Billâh döneminde Trablus (Trablusgarp) kadılığına tayin edildi. Burada iken yeni başşehir Mansûriyye'ye davet edilerek başkadılık ve başdâilik (dâid-duât) makamına getirildi (340/951) ve bu görevlerini ömrünün sonuna kadar sürdürdü. Nu'mân, Fâtîmî kumandanı Cevher tarafından Mısır'ın ele geçirilip Kahire şehrinin kurulmasının ve devlet merkezinin buraya taşınmasının ardından halifenin refakatinde Mısır'a geçti. Mansûriyye'de iken davalara bizzat baktığı halde Kahire'ye gidince sadece görevli kadının verdiği kararların denetimini üstlendi; zamanını daha çok İsmâîlî doktrininin sistemleştirilmesi ve yerleşmesi için faaliyetlerde bulunarak geçirdi. 29 Cemâziyelâhir veya 1 Receb 363 (27 veya 28 Mart 974) tarihinde vefat etti. Cenaze namazı Halife Muiz-Lidînillâh tarafından kıldırıldı. Ölümünden sonra yerine oğlu getirildi ve yarım asra yakın bir süre onun ailesinden olan kişiler Mısır'da kadîlkudâtılık makamında bulundu.

Kadî Nu'mân, üst düzeydeki resmî görevleri yanında halifelere yakınlığı dolayısıyla siyasi bakımdan da güçlü bir konum elde ettiğinden Fâtîmîler arasında büyük bir otoriteye sahipti. Zehebî ve İbnü'l-İmâd gibi bazı Sünnî tarihçileri tarafından mürted ve zındık olarak nitelendirilen Kadî Nu'mân, İsmâîlî doktrininin kurucularından ve te'vil konusundaki otoritelerinden biri, Fâtîmîler'in en meşhur fakihî ve devletin resmî tarihçisiydi. Halka açık toplantılar ve dersler aracılığıyla İsmâîlî düşüncesinin geniş kitleler arasında yayılmasında ve Fâtîmî Devleti'nin hukuk sisteminin oluşmasında önemli rol oynamıştır. Çağdaş İsmâîlî yazarları da onu İsmâîlî fikhını sistematik hale getirerek müstakil bir fikh mezhebine dönüştüren kurucu şahsiyet olarak görmektedir. Fâtîmî Devleti'nin teşekkülünden önceki şartlarda gelişen ve daha çok devrimci bir hareket olan İsmâîlî daveti, Sünnî Abbâsî hilâfetine alternatif Şîî karakterli yeni bir devlet yapısına dönüşünce Nu'mân tarafından bu devletin ihtiyaçları dikkate alınarak sistem yeniden gözden geçirilip önemli ölçüde değiştirilmiştir. Nu'mân'ın eserlerinde bu yeni devletin bîatını olmaktan çok zâhirî bir görünüm arzettiği, te'vil konusunda diğer İsmâîlî dâilerinin "setr" devresinde yazdıklarına göre daha mutedil bir yol izlendiği, Kur'an

ve Sünnet'in esaslarına bağlı kalmaya çalışıldığı ve imâmet teorisinin daha çok tarihî bakış açısıyla ele alındığı görülmür. Nu'mân'ın düşünceleri etkisini İsmâîlî toplumu üzerinde günümüze kadar sürdürmüş olup eserleri hâlâ İsmâîlî mezhebinin doktrini ve tarihi açısından en önemli başvuru kaynakları arasında yer almaktadır.

Eserleri. Klasik dönemde İdrîs İmâdüddin, modern dönemde Ivanow, Wladimir Fyze, Poonawala, Fuad Sezgin, Muhammed el-Hüseynî el-Celâlî, Ferhad Defterî (Farhad Daftary) gibi araştırmacılar Kadî Nu'mân'ın eserlerinin toplu listesini vermişlerdir. Nu'mân'a çeşitli konularda altmış civarında eser nisbet edilmiş, bunlardan önemli bir kısmı günümüze ulaşmıştır. 1. *İhtilâfû uşûlî'l-mezâhib* (nşr. Şem'ûn Tayyib Lûkhenduâlâ [Lokhandwalla], Simlâ 1972; nşr. Mustafa Gâlib, Beyrut 1973, 1983). Sünnî fikh mezheplerinin ihtilâf, taklid, icmâ, nazar, kıyas, istihsan, ihtihad ve re'y konularındaki yaklaşımları ile bunlara karşı olan Zâhirîler'in istidlâl yöntemini eleştiren bir usul kitabıdır. Eserde İbn Dâvûd ez-Zâhirî'den yapılan iktibasların çokluğu dikkate alındığında eleştirilerinde önemli ölçüde ondan faydalandığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple kitap ilk dönem Zâhirî düşüncesi bakımından da önemlidir. Ayrıca Muiz-Lidînillâh'ın Nu'mân'ı Mansûriyye kadılığına getirdiğinde bizzat kaleme aldığı 343 (954) tarihli ahidnâme sûreti eserde aktarılmış olup türünün günümüze ulaşan en eski örneklerindendir (s. 46-51). İbn Hallikân'ın *İhtilâfû'l-fukahâ*' adıyla kaydettiği eserle (*Şerhu'l-aḥbâr*, neşredenin girişi, I, 44) *Kitâbü'l-İttifâk ve'l-iftirâk* isimliyle anılan eserin bu eserle aynı olabileceği ileri sürülmüştür. 2. *De'â'imü'l-İslâm ve zikrû'l-ḥelâl ve'l-ḥarâm ve'l-kaḍâyâ ve'l-aḥkâm 'an ehli beyti Resûlillâh 'aleyhi ve 'aleyhim efdalü's-salât*. İlk İsmâîlî doktrininde görülen zâhirin kıymetini düşürme ve bîatını öne çıkarma düşüncesine karşı Fâtîmîler'in her ikisini aynı derecede değerlendirmesi İsmâîlî fikhın gelişimine zemin hazırlamış, *De'â'imü'l-İslâm*, Halife Muiz-Lidînillâh'ın görevlendirmesi ve danışmanlığında 349 (960) yılı civarında yazılmıştır. Müellifin fihha dair son eseri olduğu söylenen bu çalışma daha baştan itibaren İsmâîlî fikhının en önemli kaynağı haline gelmiş. Fâtîmî Devleti'nde resmî kanunnâme vazifesi görmüştür. Halen zâhiri ve bîatını eşit derecede benimseyen Tayyibî İsmâîlîler tarafından fikhî meselelerde en güvenilir kaynak diye kabul edilmektedir. İsnâaşeriyye Şîasi eseri kendi mezheplerinin erken

dönem klasikleri arasında zikreder. Dür-zîlîğin kurucusu Vezir Hamza b. Ali de bu kitabı ruhanî şeriatın ana kaynağı olarak görür. Muhammed b. Ahmed el-Makdisî eserin akaid konularının çoğunluğunda Mu'tezile ile aynı çizgide olduğunu (*Ahse-nü't-tekâsîm*, s. 238; krş. *el-Mecâlis ve'l-müsâyerât*, s. 380), Vedâd el-Kâdî ise açık şekilde Sünnî-Mâlikî bir görünüm arzettiğini ifade eder. Kitabın başındaki velâyet bölümü, İsmâîlîler'in akaide dair görüşlerini içeren en eski metin olması bakımından önemlidir. Bir ilmihal kitabı niteliği taşıyan I. cilt velâyetten başka ibadetler ve cihad bölümlerini içermekte, II. cilt, muâmelât ve ceza hukuku alanına giren diğer konularla ilgili olup yirmi beş bölümden oluşmaktadır. Günümüzde Hint alt kıtasında İsmâîlî topluluklarında şahıs ve aile hukuku alanlarında, mahkemelerde el kitabı olarak kullanılan eserin muhtelif neşirleri ve tercümeleri bulunmaktadır (nşr. Muhammed Abdülgaffâr, Kahire, ts.; nşr. Âsaf Ali Asgar Feyzî, Kahire 1951-1961, 1963-1967, 1969, 1985; nşr. Ârif Tâmir, Beyrut 1995; Feyzî tarafından yapılan kısmî yayın ve tercümeleri: *Kitâbü'l-Cihâd*, Kahire 1370/1951; İngilizce tercümesiyle birlikte *Kitâbü'l-Veşâyâ: The Ismaili Law of Wills*, London-Bombay 1933; *Kitâbü'l-Velâye*'nin İngilizce tercümesi: *The Book of Faith*, Bombay 1974). Feyzî'nin önce *Journal of Bombay Branch of Royal Asiatic Society* ve *Bombay Law Report*'ta kismen (1929, 1931), daha sonra *The Pillars of Islam* adıyla tamamını İngilizce'ye çevirdiği "Kitâbü'l-Cihâd" bölümünü (s. 350-368) (Bombay 1974; aynı tercümenin Poonawala tarafından tamamen gözden geçirilip notlar ilâvesiyle neşri, New Delhi 2002-2004), Gerard G. Salinger hazırladığı doktora tezi içinde İngilizce olarak yayımlamış (Colombia Üniversitesi, 1953; "A Muslim Mirror for Princes", *MW*, XLVI [1956], s. 24-39) Abdullah Ümîdvâr Farsça'ya (Tahran 1372 hş./1993) ve Yunus Şekîb Mübârekpûrî Urduca'ya (Sûret 1964-1967) tercüme etmiştir. Azim Nanji, "An İsmâîlî Theory of Walâyah in the Da'â'im al-İslâm of Qâdî al-Nu'mân" adlı makalesinde bu eseri esas alarak İsmâîlîler'in velâyet anlayışını ortaya koymuştur (*Essays on Islamic Civilization*, ed. Donald P. Little, Leiden 1976, s. 260-273). Vedâd el-Kâdî de "Kitâbü'l-Cihâd" bölümünde bulunan, İsmâîlî siyaset belgesi niteliğindeki ahdi konu alan bir makale yazmıştır ("An Early Fâtimid Political Document", *St.I*, XLVIII [1978], s. 71-108). **3.** *Kitâbü'l-İhtîşâr li-şahihi'l-âşâr 'ani'l-e'immeti'l-at-*

hâr (yazmaları için bk. Gacek, I, 77-78; Cortese, *Ismaili and Other Arabic Manuscripts*, s. 53-54; *Arabic Ismaili Manuscripts*, s. 120-121). İsmâîlîler'ce *De'â'imü'l-İslâm*'dan sonra en güvenilir kaynak kabul edilen ve müellifin diğer fıkıh eserlerinden farklı olarak ilim hakkında bir bölümlerle başlayan eser daha çok *Muhtaşarü'l-âşâr* ve *İhtîşârü'l-âşâr* adlarıyla tanınır. Bu çalışma kadılar, yöneticiler ve öğrenciler için bir el kitabı niteliğindedir. **4.** *Te'vilü'd-De'â'im*. *Terbiyetü'l-mü'minîn bi't-tevkîf 'alâ hudûdi bâtinî 'ilmi'd-dîn* adıyla da bilinen kitap müellifin verdiği haftalık derslerinden oluşur. Eser her biri on ders (meclis) içeren on iki cüzden meydana gelmiş olup velâyet, tahâret, namaz ve diğer ibadetlerin bâtinî yorumlarına yer vermesi itibarıyla bir bakıma zâhir fıkıhi ele alan *De'â'imü'l-İslâm*'in mukabili konumundadır (nşr. Muhammed Hasan el-Azamî, Kahire 1967-1972, 1985; nşr. Ârif Tâmir, Beyrut 1995; nşr. Âdil el-Avvâ, *Muntehabât İsmâ'iliyye* içinde, Dimaşk 1958, s. 3-75 [kısmî neşir]). **5-9.** *Kitâbü'l-İzâh*. Müellifin *De'â'imü'l-İslâm*'dan önce yazdığı fıkıha dair en kapsamlı eseri olan bu kitapta râvilerin icmâ ettiği sahih senedlerle rivayet edilen fikhî konular açıklanmaktadır. *el-Urcüzetü'l-muntehabe*'de belirtildiğine göre 220 cüzden oluşan eserin günümüze yalnızca "Kitâbü's-Şalât" bölümünün bir kısmı ulaşmıştır (Poonawala, *Bibliography*, s. 51-52). Madelung bu yazmayı esas alarak "Sources of İsmâ'îlî Law" adıyla bir makale yazmıştır (*JNES*, XXXV [1976], s. 29-40). Nu'mân bu eseri için birçok muhtasar kaleme almıştır. Mehdî-Billâh döneminde ihtisar ettiği, bugün mevcudiyeti bilinmeyen *Muhtaşarü'l-İzâh* dışında dört muhtasarı daha bulunmaktadır. **a)** *Kitâbü'l-İhbâr [Ahbâr] fi'l-fıkh*. İcmâ ve ihtilâf edilen temel fıkıh meselelerinin delilsiz olarak zikredildiği iki ciltlik bu eserin ibadetler ve cihad bölümünü içeren ilk cildi mevcuttur (yazması için bk. Cortese, *Ismaili and Other Arabic Manuscripts*, s. 51; *Şerhu'l-ahbâr*, neşreden giriş, I, 43). **b)** *el-Urcüzetü [el-Kaşidetü'l-muntehabe* (yazması için bk. Gacek, I, 135; Cortese, *Ismaili and Other Arabic Manuscripts*, s. 59). 3800 civarında beyit içermekte olan bu manzume, Halife Kâim-Biemrillâh zamanında öğrencilerin fıkıh kaidelerini ezberlemelerini kolaylaştırmak için yazılmıştır. Eser Emîncî b. Celâl tarafından şerhedilmiştir (yazması için bk. Gacek, I, 117-118). **c)** *Kitâbü'l-İktisâr*. Daha geniş bir okuyucu kitlesi için senedler hazfedilerek yazılan eser tama-

mının mevcut olması dolayısıyla *Kitâbü'l-İzâh*'in muhtevası konusunda değerli bilgiler sağlamaktadır (nşr. Muhammed Vahîd Mirzâ, Dimaşk 1957; nşr. Ârif Tâmir, Beyrut 1996). İsmâîlîler arasında yaygın bir müracaat kaynağı olan *Teķâvîm/Taķvîmü'l-aḥkâmî's-şer'îyye* adlı anonim eser *Kitâbü'l-İktisâr* esas alınarak hazırlanmıştır. **d)** *Kitâbü't-Taḥâre*[*Tahârât*] ve *'ş-şalât* (yazmaları için bk. Gacek, I, 50; Cortese, *Ismaili and Other Arabic Manuscripts*, s. 56; *Arabic Ismaili Manuscripts*, s. 82-83). **10.** *Risâletü Zâti'l-Beyân fi'r-red 'alâ İbn Kuteybe*. İbn Kuteybe ed-Dineverî'nin fıkıh konularındaki görüşlerini eleştirmek için kaleme alınan eserin sekiz cüzlük ilk yarısının mevcut olduğu bilinmektedir (yazması için bk. Cortese, *Arabic Ismaili Manuscripts*, s. 156-157). **11.** *Ecvîbetü'l-Kâdî en-Nu'mân*. Berberî Zevâve kabilesi reisi Hattâb b. Vesîm'in sorduğu fıkıha dair sorulara cevaptır (yazmaları için bk. Cortese, *Ismaili and Other Arabic Manuscripts*, s. 48, 112, 122). İbn Kâmil'in bu eserle *Kitâbü'l-İzâh*'tan ihtisar ettiği bir çalışması bulunmaktadır (*Mesâ'il fıkhiyye mimmâ ihtesarahû İbn Kâmil mine'l-İzâh ve min Mesâ'ili'l-Hattâb b. Vesîm*, yazma nüshası için bk. a.g.e., s. 53). **12.** *el-Urcüzetü'l-muhtâre*. 2375 beyit olup Arap edebiyatı tarihinde en uzun urcûzelerdendir. Kâim-Biemrillâh zamanında telif edilen eser imâmet konusunu ele alır; imâmetin Hz. Ali'den Ca'fer es-Sâdık'a kadar Ehl-i beyt imamlarının, daha sonra Fâtımî Devleti'ni kuran Abdullah el-Mehdî ve halefi Kâim'in hakkı olduğu ileri sürülerek muhaliflerden Mürcie (Ehl-i sünnet), Mu'tezile ve Hâricîler ile Şi'a'dan çeşitli grupların görüşleri eleştirilir. İmâmet konusunda en eski Fâtımî kaynaklarından olması ve değişik fırkaların imâmet anlayışlarını nakletmesi bakımından önemli bir kaynaktır (nşr. İsmâil Kurbân Hüseyin Pûnâvâlâ [Poonawala], Montreal 1970; nşr. Yûsuf el-Bikâî, Beyrut 1999). Şîi âlimlerinden Hasan b. Nûh el-Behrûcî, *el-Ezhâr ve mecma'u'l-envâr* adlı eserinin beşinci cüzünün başında manzûmenin tamamını kaydetmiştir. Tilman Nagel eser hakkında bir makale yazmıştır ("Die Urğuza al-Muhtara des Qadî an-Nu'mân", *WJ*, XV/1-4 [1974], s. 96-128). **13.** *el-Mecâlis ve'l-müsâyerât*. İlk dört Fâtımî halifesinin faaliyetleri ve biyografilerine dair anekdotlar, Kuzey Afrika ve Mısır'da devletin organizasyonuna dair önemli bilgiler içeren eser, dinî meseleler ve devlet işleriyle ilgili olarak Nu'mân ile Halife Muiz-Lidînilâh arasında geçen konuşmaları da ihtiva et-

mekte, bu bakımdan erken dönem Fâtîmî tarihi açısından önemli bir kaynak teşkil etmektedir (nşr. Habîb el-Fakî [Habîb Fekî] v.dğr., Tunus 1978; Beyrut 1997). Muhammed Ya'lâvî eserle ilgili bir makale yazmıştır ("Kazâyâ luğaviyye fi kitâbi'l-Mecâlis ve'l-müsâyerât", *Eştât fi'l-luğa ve'l-edeb ve'n-naqd*, Beyrut 1992, s. 183-194).

14. *Şerhu'l-aḥbâr fi feẓâ'ili'l-e'immeti'l-aḥbâr* (Kum 1409-1412/1988-1992; Beyrut 1414/1994). Nu'mân'ın son eserlerinden olan kitap Muiz-Lidînilâh tarafından gözden geçirilip onaylanmıştır. On altı bölümde müellife göre hepsi de meşhur ve sahih olan 1460 civarında hadis içerir. Eserin üçte ikisi Hz. Ali'nin, geri kalan kısmı Ehl-i beyt ve Ca'fer es-Sâdik'ın oğlu İsmâil'e kadar gelen imamların biyografilerine dairdir. On beş ve on altıncı bölümler Kuzey Afrika'da İsmâilî davetin başlangıcı ve Abdullah el-Mehdî'nin zuhuruyla ilgilidir. Eser, Sünnî ve Şii kaynaklarından rivayetlerin tahrirci yapılarak Muhammed el-Hüseynî el-Celâlî tarafından üç cilt halinde neşredilmiştir. *el-Cüz'ü'l-evvel min Kitâb Şerhi'l-aḥbâr* adlı kısmı neşri de (Sûret, ts.) bulunan kitabın on beşinci cüzü Ivanow tarafından İngilizce tercümesiyle birlikte yayımlanmıştır (*Ismaili Tradition*, metin: s. 1-34; tercüme: s. 99-122).

15. *Esâsü't-te'vîl* (nşr. Ârif Tâmir, Beyrut 1960). Peygamber kıssalarının İsmâilî te'vilini ve Hz. Ali'nin vasî olarak rolünü konu alan eser, Müeyyed fi'd-dîn eş-Şirâzî tarafından *Bünyâd-ı Te'vîl* adıyla Farsça'ya tercüme edilmiştir (tercümenin bilinen iki yazma nüshası için bk. Daftary, s. 143). Habîb el-Fakî *et-Te'vîl: Üsesühû ve me'ânihî fi'l-mezhebî'l-İsmâ'îlî* adıyla bir çalışma yapmıştır (Tunus 1982).

16. *Risâletü [Kitâbü] İftitâhi'd-da've* (*Risâle fi zuhûri'd-da'veti'l-'Ubeydiyyeti'l-Fâtîmiyye, İftitâhi'd-da've ve ibtidâ'ü'd-devle*, nşr. Vedâd el-Kadî, Beyrut 1970, 1975; nşr. Ârif Tâmir, Beyrut 1996; Fransızca bir giriş ve tahlil ile nşr. Ferhât ed-Deşrâvî, Tunus 1975). Arşiv belgelerine ve biyografik kaynaklara dayanılarak 346 (957) yılında kaleme alınan eser İsmâilî davetin başlangıcı ile Fâtîmî Devleti'nin kuruluşuna dair en eski kaynaktır. Fâtümîler'in güçlenmeye başladığı dönemin sosyal ve siyasal şartlarına dair önemli bilgiler içermekte olup sonraki tarihçiler için ana kaynak haline gelmiştir. Tilman Nagel eser üzerine *Frühe Ismailiya und Fatimiden im Lichte der Risalat İftitâh ad-da'wa* (Bonn 1972) adıyla bir kitap, Poonawala da bir makale ("The Beginning of the Ismaili Da'wa and the Establishment of the Fatimid

Dynasty as Commemorated by al-Qadi al-Nu'man", *Culture and Memory in Medieval Islam: Essays in Honour of Wilferd Madelung*, ed. Farhad Daftary – Josef W. Meri, London 2003, s. 338-363) yazmıştır. Daha önce bir bölümü Ivanow tarafından İngilizce tercümesiyle birlikte neşredilen eseri (*Ismaili Tradition*, metin: s. 40-46; tercüme: s. 224-231) Hamid Haji notlar ekleyerek *Founding the Fatimid State: The Rise of an Early Islamic Empire* ismiyle İngilizce'ye çevirmiştir (London 2006).

17. *et-Tevhîd ve'l-imâme min huṭabi emiri'l-mü'minîn* (*Şerhu'l-huṭab ellet li-emiri'l-mü'minîn*, yazma nüshası için bk. Cortese, *Ismaili and Other Arabic Manuscripts*, s. 56). Hz. Ali'nin hutbeleri esas alınarak Allah'ın birliğine dair yazılmış önemli bir eserdir. Halife Muiz-Lidînilâh'ın emriyle kaleme alınan kitap onun tasvibinden geçmiştir.

18. *el-Menâkıb ve'l-meşâlib* (nşr. Mâcid b. Ahmed el-Atiyye, Beyrut 2002). *el-Menâkıb li-ehli beyti Resûlil-lâhi'n-nücebâ'* ve *el-meşâlib li-Benî Ümeyyeti'l-lü'anâ'* ve *menâkıbü Benî Hâşim ve meşâlibü Ümeyye* [‘Abdişems] adlarıyla da anılan bu eserle *İftitâhu'd-da've* 346 (957) yılında Muiz-Lidînilâh'ın emriyle yazılmıştır (*el-Mecâlis ve'l-müsâyerât*, s. 117-118).

19. *Kitâbü'l-Himme fi âdâbi etbâ'î'l-e'imme* (nşr. Muhammed Kâmil Hüseyin, Kahire 1948; nşr. Mustafa Gâlib, Beyrut 1979; Muhammed Şerîf Ali el-Yemenî el-Harâzî, Beyrut 1996). Eserin ideal bir dâide aranan niteliklerin açıklandığı son bölümü önemli bilgiler içermektedir. Ivanow "The Organization of the Fatimid Propaganda" adlı makalesinde bir bölümünü (*Journal of the Bombay Branch of the Royal Asiatic Society*, new series, XV [Bombay 1939], s. 15-17), Jawad Muscati ve Khan Bahadur A. M. Moulvi, *Selections from Qazi Noaman's Kitab-ul-Himma fi Adabi Ataba-el-a'emma or Code of Conduct for the Followers of Imam* ismiyle bazı bölümlerini İngilizce'ye tercüme etmiştir (Karaçi 1950; Mombasa, ts.). Gucerâti-İngilizce seçmeleri de yayımlanan eserin (Bombay 1977) tamamı Gucerâti diline Sayarâb Abuturâbî Rajkotî tarafından çevrilmiştir (Bombay 1978).

20. *Mefâtiḥu'n-ni'me* (nşr. Mühtedî Mustafa Gâlib, Selemiye 1992). Ebü'l-Hasan el-Bağdâdî adlı bir kişiye cevap olarak yazılan bu küçük eserde imama itaatın vâcip olduğu açıklanmaktadır.

Bunların dışında kaynaklarda Kadı Nu'mân'a şu eserler nisbet edilmektedir: *Hudûdü'l-ma'rife fi tefsiri'l-Kur'ân ve't-tenbih 'ale't-te'vîl* (yetmiş cüz), *Neh-*

cü's-sebil ilâ ma'rifeti 'ilmi't-te'vîl, İṣbâtü'l-haḳâ'ik fi ma'rifeti tevḥîdi'l-hâlik, Kitâb fi'l-İmâme, Kitâbü'l-İttifâk ve'l-iftirâk (fukahanın ihtilâf ettiği, Ehl-i beyt'in görüşüne uygun görüşler hakkında yetmiş cüzlük bir fıkıh eseri), *Kitâbü'l-Mukteşar* (önceki eserin muhtasarı), *Kitâbü Yevm ve leyle* (farz namazlara dair), *er-Risâletü'l-Mısrıyye fi'r-red 'ale's-Şâfi'i, er-Red 'alâ Ahmed b. Süreyç el-Bağdâdî, et-Te'aḳkub ve'l-intikâd, et-Taḳrîr' ve't-ta'nîf li-men lem ya'lemi'l-'ilme fe-te'âta't-taşnîf, Keyfiyyetü's-salât 'ale'n-nebî, Kitâbü'l-Hulî ve's-şiyâb, Kitâbü's-Şürû, Me'âlimü'l-Mehdî, el-Urcûzetü'l-mevsûme bi-zâti'l-minen* (Muiz-Lidînilâh'ın biyografisine dair), *el-Urcûzetü'l-mevsûme bi-zâti'l-miḥan* (İbâzî-Hâriciler'den Ebû Yezîd en-Nükkârî'nin biyografisine dair), *Dâmiḡu'l-müceç fi'r-red 'ale'l-'Uteki [el-'Utbi?], Risâle ilâ Mürşid ed-Dâ'i fi Mısr fi terbiyeti'l-mü'minîn, Mü'âzeretü't-te'vîl li-ta'biri'r-rü'yâ* (*Te'vîlü'r-rü'yâ*, bu eserden bir iktibas için bk. İdrîs İmâdüddin, s. 732-734), *Menâmâtü'l-e'imme, Kitâbü'd-Du'â'*. Müellifin ayrıca Hz. Hüseyin için yazdığı uzunca bir mersiyesi bulunmakta (yazması için bk. Gacek, I, 72), bizzat kendisi, Halife Mansûr'un emriyle Kur'an'ın başından Mâide süresine kadar 600 yaprağı aşan bir tefsir yazdığını ve onun ölümü üzerine eseri tamamlayamadığını kaydetmektedir (*el-Mecâlis ve'l-müsâyerât*, s. 135).

Halife Muiz-Lidînilâh'a nisbet edilen *Te'vîlü's-şerî'a* adlı eserin de Kadı Nu'mân tarafından derlenmiş olduğu tahmin edilmektedir (yazması için bk. Gacek, I, 129; Cortese, *Arabic Ismaili Manuscripts*, s. 184-185). Fyzee, Lokhandwalla ve Poonawala gibi çağdaş İsmâilî yazarlar, İdrîs İmâdüddin'in Kadı Nu'mân'a nisbet ettiği *Kitâbü'l-Yenbû'a* adlı fıkıh eserinin ona ait olmayacağını belirtir. Yine Nu'mân'a izâfe edilen *er-Râha ve't-tesellî, Minhâcü'l-ferâ'iz, el-Belâḡu'l-ekber ve'n-nâmûsü'l-a'zam fi uşûli'd-dîn* adlı eserlerin ona ait olmadığı ifade edilmektedir. Ârif Tâmir'in *Hamsü resâ'il İsmâ'îliyye* içinde Kadı Nu'mân'a nisbet ederek yayımladığı *er-Risâletü'l-müzhibe*'nin (Selemiye 1956) yine Ârif Tâmir tarafından bulunan yeni bir nüshasından Fâtîmî Veziri İbn Killis'e ait olduğu belirlenmiş ve eserin dördüncü bir bölümü bulunduğu tesbit edilerek tamamı neşredilmiştir (Beyrut 1988).

Günümüzde bilhassa şarkiyatçı çevrelerinde artan ilgi ve İsmâilîler'in gayretleri

sonucunda İsmâîlî mezhebi ve Fâtımî Devleti üzerine yapılan araştırmalara paralel biçimde Kadı Nu'mân hakkındaki çalışmalar da artmıştır. 12-15 Ağustos 1975 tarihleri arasında Tunus'un Mehdiye şehrinde I. Kadı Nu'mân Festivali düzenlenmiş, burada sunulan bildiriler *Sicillü'l-buḥûş ve'l-münâkaşât elletî dâret fi mültaka'l-Kâdî en-Nu'mân* adıyla bir araya getirilmiş (Tunus 1977), yine bu münasebetle Tunus Millî Kütüphanesi tarafından özel bir sayı hazırlanarak Fâtımîler hakkında araştırmaları ve dokümanları içeren *Merâci' muḥtâre 'ani'l-Kâdî en-Nu'mân ve medîneti'l-Mehdiyye eyyâme'd-devleti'l-Fâtımiyye* isimli çalışma yayımlanmıştır (Tunus 1975). Sumaiya A. Hamdani, *Between Revolution and State: The Path to Fâtimid Statehood: al-Qâdî al-Nu'mân and the Construction of Fâtimid Legitimacy* (London 2006) adlı bir eser kaleme almıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Nu'mân b. Muhammed, *el-Mecâlis ve'l-müşâgerât* (nşr. Habîb el-Fıkı v.dğr.), Tunus 1978, s. 5-17, 51, 57-60, 69-70, 78-81, 117-118, 135, 301-302, 306, 348-353, 359-361, 380; a.mlf., *İhtilâf-ü uşûl'l-mezâhib* (nşr. Mustafa Gâlib), Beyrut 1983, s. 46-51; a.mlf., *Şerḥu'l-aḥbâr fi feẓâ'il'l-e'immeti'l-aḥbâr* (nşr. Muhammed el-Hüseynî el-Celâîlî), Beyrut 1414/1994, neşredenin girişi, I, 17-82; Makdisî, *Aḥsenü't-tekâsım*, s. 238; İbn Hallikân, *Vefeyât*, V, 415-417; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, XVI, 150-151; a.mlf., *el-İber*, II, 117; Makrîzî, *el-Muḳaffâ'l-kebir* (nşr. Muhammed el-Ya'lâvî), II, 173, 175; V, 197; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, VI, 167; a.mlf., *Ref'u'l-işr 'an Kuḍâti Mışr* (nşr. Ali Muhammed Ömer), Kahire 1418/1998, s. 247, 250, 328-329, 445-446; İdrîs İmâdüddin, *Târîḥu'l-hulefâ'i'l-Fâtımiyyün bi'l-Mağrib: el-Kısmü'l-hâş min Kitâbi 'Üyünü'l-aḥbâr* (nşr. Muhammed el-Ya'lâvî), Beyrut 1985, s. 490-495, 509-510, 524, 526, 553-569, 729, 732-735; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, IV, 106-107; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, III, 47; İsmâîl b. Abdürresûl el-Üceynî, *Fehresetü'l-kütüb ve'r-resâ'il* (nşr. Ali Nakî Münzevî), Tahran 1344 ḡs./1966, s. 16-37, 50-53, 65-72, 82, 96-97, 111-112, 134-136, 187, 383; W. Ivanow, *Isma'ili Tradition Concerning the Rise of the Fatimids*, Calcutta 1942, metin: s. 1-34, 40-46; tercüme: s. 6-7, 12-13, 61, 97-122, 224-231; a.mlf., *Isma'ili Literature*, Tahran 1963, s. 32-37; Brockelmann, *GAL*, I, 187-188; *Suppl.*, I, 324-325; Sezgin, *GAS* (Ar.), I/III, s. 355, 363-367; İsmail K. Poonawala, *Biobibliography of Isma'ili Literature* (ed. T. Joseph), Malibu 1977, s. 48-68; a.mlf., "Al-Qâdî al-Nu'mân and Isma'ili Jurisprudence", *Mediaeval Isma'ili History and Thought* (ed. Farhad Daftary), Cambridge 1996, s. 117-143; a.mlf., "A Reconsideration of al-Qâdî al-Nu'mân's Madhhab", *BSOAS*, XXXVII (1974), s. 572-579; A. Gacek, *Catalogue of Arabic Manuscripts in the Library of the Institute of Ismaili Studies*, London 1984, I, 50, 52, 72, 77-78, 87, 117-118, 129, 135, 157; H. Halm, *The Empire of the Mahdi: The Rise of the Fatimids* (trc. M. Bonner), Leiden-New York 1996, s. 427, 446; D. Cor-

tese, *Isma'ili and Other Arabic Manuscripts: A Descriptive Catalogue of Manuscripts in the Library of the Institute of Ismaili Studies*, London 2000, s. 47-59, 112, 122, 156; a.mlf., *Arabic Isma'ili Manuscripts: The Zâhid 'Alî Collection in the Library of the Institute of Ismaili Studies*, London 2003, s. 82-84, 118-119, 156-157, 184-185, 207; Farhad Daftary, *Isma'ili Literature: A Bibliography of Sources and Studies*, London-New York 2004, s. 21-22, 30-31, 43, 94, 142-146; R. Gottheil, "A Distinguished Family of Fatimide cadis (al-Nu'mân) in the Tenth Century", *JAOS*, XXVII/2 (1906), s. 217-296; Asaf A. A. Fyze, "Qadi an-Nu'mân, the Fatimid Jurist and Author", *JRAS*, I (1934), s. 1-32; a.mlf., "Nümân", *IA*, IX, 349-350; Y. Marquet, "Le Qâdî Nu'mân a propos des heptades d'imâm", *Arabica*, XXV, Leiden 1978, s. 225-232; Farhat Dachraoui, "al-Nu'mân", *El* (İng.), VIII, 117-118.

ŞÜKRÜ ÖZEN

NU'MÂN b. MUKARRİN

(النعمان بن مقرن)

Ebû Amr (Ebû Hakîm) Nu'mân
b. Mukarrin b. Âiz el-Müzenî
(ö. 21/642)

Sahâbî.

Babasının adının Amr, dedesinin adının Mukarrin olduğu da kaydedilmektedir. 5. yılın Recebinde (Aralık 626) Medine'ye giderek müslüman oldu, babası ve altı kardeşiyle buraya yerleşti. Hendek Gazvesi'ne ve daha sonraki gazvelerle bazı seriyelere katıldı. Mekke'nin fethinde, Huneyn Gazvesi ve Tâif Muhasarası'nda kabilesinin üç bayraktarından biriydi. Hz. Ebû Bekir devrinde ridde savaşlarında Tuleyha b. Huveylid'e karşı yapılan mücadelede kardeşleri Abdullah ve Süveyd ile beraber ordunun sağ kanadına kumanda etti. Hz. Ebû Bekir oradan ayrılıp Medine'ye dönerken Zülkassa'daki küçük muhafız birliğinin başında Nu'mân'ı bıraktı. Hz. Ömer döneminde İran fetihlerine katıldı ve Kâdisiye muharebelerinden önceki görüşmelerde Sâsânî Hükümdarı III. Yazdicerd'e gönderilen heyetin başkanlığını yaptı. Hanzale b. Rebî, Eş'as b. Kays, Mugire b. Şu'be, Mugire b. Zürâre ve Amr b. Ma'dîkerib'in de bulunduğu heyete III. Yazdicerd ülkesine niçin geldiklerini sordu. Hitabetiyle ünlü Nu'mân İslâm'dan önceki hayatlarını ve İslâmîyet'in kendilerine kazandırdıklarını anlattıktan sonra ya İslâmîyet'i kabul etmek veya cizye ödemek zorunda olduklarını, aksi takdirde kendileriyle savaşacaklarını bildirdi. Kısranın İslâm heyetine hakaret etmesi üzerine Sâsânî ordu kumandanı Rüstem'le görüşüldü. Bundan da bir sonuç alınamayınca başlayan savaş müslümanların zaferiyle sonuçlandı.

Sa'd b. Ebû Vakkâs, halifenin teklifiyle Nu'mân b. Mukarrin'i Dicle kıyılarının vergisini toplamakla görevlendirdi. Onun, babası ve kardeşi Süveyd ile beraber Dicle ve Fırat kıyılarının yönetimiyle görevlendirildiği de rivayet edilmektedir. III. Yazdicerd'in müslümanlara karşı savaşa hazırlığına giriştiğinin duyulması üzerine Hz. Ömer, Sa'd b. Ebû Vakkâs'a Nu'mân b. Mukarrin kumandasında bir ordunun Ahvaz bölgesine sevkini emretti. Nu'mân, Basra'dan gelecek olan kuvvetleri beklemeden Râm-hürmüz'deki âsileri mağlûp ederek Tüs-ter'e (Şuşter) yürüdü ve Basra'dan gelen kuvvetlerle buluşarak şehri kuşattı. Uzun süren kuşatma ve çetin savaşlardan sonra şehri aldı; Râm-hürmüz ve Sûs fethedildi (20/641). III. Yazdicerd'in Nihâvend'de bir ordu hazırladığını haber alan Hz. Ömer, Basra ve Kûfe halklarından meydana gelen yeni bir ordu hazırlatıp yine Nu'mân b. Mukarrin'i kumandan tayin etti. Bu ordu da Abdullah b. Ömer, Cerîr b. Abdullah el-Becelî, Huzeyfe b. Yemân, Mugire b. Şu'be, Amr b. Ma'dîkerib, Tuleyha b. Huveylid gibi önemli kimselerle Nu'mân'ın iki kardeşi Nuaym ve Süveyb de vardı. Keşiş için görevlendirdiği Tuleyha'nın getirdiği habere göre düşman kuvvetleri kalelere ve siperlere çekilmişti. Nu'mân yaptığı atlı hücumlarla düşmanı harp sahasına çekti. Hz. Peygamber'in bu durumda uyguladığı bir taktikle saldırı için en uygun zamanı bekledi. Sonunda Nihavend savaşı kazanıldı. Ancak savaşın başında birkaç yerinden yaralanan Nu'mân b. Mukarrin atının sürçmesiyle yere düşerek şehid oldu (21/642). Hz. Ömer'in onun ölümüne çok üzülmediği ve minberde şehadetini duyurduktan sonra açladığı zikredilir. Nu'mân b. Mukarrin Resûl-i Ekrem'den altı hadis rivayet etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, III, 119, 222; V, 50, 444-445; Dârimî, "Siyer", 8, 82; Buhârî, "Cizye", 1; Müslim, "Eymân", 32, "Cihâd", 3; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 82, 101; İbn Mâce, "Cihâd", 38; Tirmizî, "Siyer", 1, 46, 48; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 291-292; VI, 18-19; Taberî, *Târîḥ* (Ebû'l-Fazl), bk. İndeks; İbn A'sem el-Küfî, *Kitâbü'l-Fütûḥ*, Beyrut 1406/1986, I, 209-217, 269-300; İbn Abdürabbih, *el-İkdu'l-ferîd*, I, 70-71, 86; III, 168, 263; İbn Abdülber, *el-İstî'ab*, III, 545-547; İbnü'l-Esir, *İsdu'l-gâbe*, V, 342-343; a.mlf., *el-Kâmil*, II, 179, 345, 519, 546-547; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, I, 403-405; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VII, 38, 41, 85, 105-120; İbn Hacer, *el-İşâbe*, III, 565; Ahmed b. Zeynî Dahlân, *el-Fütûḥâtü'l-İslâmiyye*, Kahire 1387/1968, I, 85-102, 118, 120-125; Şibî Nu'mânî, *İslâm Tarihi: Asr-ı Saadet* (trc. Ömer Rıza [Doğru]), İstanbul 1345/1926, VII, 114-135, 188-198; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), VIII, 42. ASRİ ÇUBUKCU